

UZNÁNÍ ZÁVAZKU V OBCHODNÍCH VZTAZÍCH ČÁSTEČNÝM PLNĚNÍM NEBO ZAPOČTENÍM (POZNÁMKA K PROBLEMATICE VÝKLADU PRÁVNÍHO PŘEDPISU)

MILOŠ TOMSA

Problematika správného výkladu právního předpisu a jeho jednotlivých ustanovení byla vždy závažná a nabyla ještě na významu, když při výkladu ustanovení přímo závazných předpisů Evropských společenství a u vnitrostátních předpisů, v nichž jsou implementovány směrnice ES, je nutno vycházet z cílů a smyslu dané komunitární úpravy v pojetí vycházejícím ze základních zásad, na nichž bylo vytvořeno Evropské společenství, a z rozhodování Evropského soudního dvora a celkově je tak nutno konfrontovat komunitární právní úpravy i s dalšími tuzemskými předpisy a sladovat výklad navazujících předpisů a ještě dále i výklad pokud jde o tuzemské předpisy nedotčené komunitárními předpisy ani nepřímo, neboť výklad jednotlivých předpisů a jejich ustanovení musí být konsekventní v celé šíři právního řádu. Z toho vyplývá nutnost obecně výrazněji uplatňovat výklad teleologický sledující cíl daného ustanovení v širším kontextu právní úpravy a jejího působení.

Výklad má vždy sledovat věcný cíl dané právní úpravy a musíme tedy v soukromoprávních vztazích a v obchodních vztazích zejména dbát na ekonomický význam a dopad úpravy a je nesprávné odtrhovat pohled právní od pohledu ekonomického a nedbat při výkladu právním na jeho ekonomický dopad. Příkladem problematiky výkladu je otázka, jak správně chápat ustanovení § 323 a § 407 obchodního zákoníku o uznání závazku v obchodních závazkových vztazích, kde se střetává pohled formálně právní a pohled ekonomický a kde ryze formálním výkladem dochází k tomu, že není naplněn smysl obchodněprávní úpravy.

Obecně upravuje uznání závazku občanský zákoník v § 558 tak, že k němu dochází „uzná-li někdo písemně, že zaplatí svůj dluh určený co do důvodu a výše“. Pro obchodní závazkové vztahy je v obchodním zákoníku úprava speciální. Základní vymezení, kdy dochází k uznání, je v jeho § 323 a další úprava, která doplňuje zvláštní případy uznání závazku, je v § 407 odst. 2 a 3. Základní obchodněprávní ustanovení je v § 323 odst. 1 obch. zák. formulováno odchýlně od obecné úpravy občanského zákoníku: k uznání s právními důsledky podle tohoto ustanovení dochází „uzná-li někdo písemně svůj určitý závazek“. Toto základní vymezení vykazuje oproti obecné úpravě občanského zákoníku dva rozdíly. První rozdíl je zásadní. Obchodní úprava nepožaduje slib zaplacení určitého závazku, ale jen uznání – potvrzení dlužníka, že určitý závazek vůči věřiteli má a že jde o závazek platný. Druhý rozdíl je podle našeho názoru nepodstatný,

je v tom, že se nepožaduje výslovně uznání co do důvodu a výše, ale požaduje se jen určitost závazku, který se uznává. Určitost ovšem znamená nejen uvedení výše, ve které se uznává povinnost splnění (zaplacení) daného závazku, ale i uvedení další identifikace tohoto závazku, tedy jeho věcné určení, a z toho nutně vyplývá i jeho důvod. Navíc pak stanoví § 323 odst. 2 ve spojení s § 407 odst. 2 a 3 obč. zák. další dva případy, kdy dochází k uznání závazku konkludentním jednáním. Za prvé se považuje placení úroků za uznání závazku ohledně částky, z níž se úroky platí (§ 407 odst. 2 obč. zák.). Za druhé, plní-li dlužník částečně svůj závazek, má toto plnění účinky uznání zbytku dluhu, jestliže lze usuzovat, že plněním uznává i zbytek závazku (§ 407 odst. 3 obč. zák.). To je významné rozšíření dosahu úpravy uznání závazku, které vychází z pojetí uznání závazku, jak je vymezeno v § 323 odst. 1 obč. zák. a dotahuje je do důsledků. Je však nutno konstatovat, že v aplikační praxi je dosah této speciální úpravy omezován zužujícím výkladem podávaným z ryze formálněprávního hlediska. Ten se projevuje v přístupu k ustanovení § 407 odst. 3 obč. zák., a to v posuzování otázky, zda částečný zápočet – zápočet pohledávky dlužníka na pohledávku věřitele ve výši započtenou pohledávkou kryté, spadá pod toto ustanovení, resp. zda úkon směřující k takovému započtení nebo návrh na započtení dohodou má (je-li započítávaná pohledávka platnou a započtení schopnou pohledávkou) účinky uznání zbytku dluhu. (K tomu je pro úplnost třeba poznamenat, že problémy v praxi nevznikají, pokud jde o případ podle § 407 odst. 2 obč. zák., protože pokud k takovému případu dojde, jsou úzce formulované podmínky nástupu fikce uznání závazku dány jednoznačně).

Zužující, striktně formální výklad obchodněprávní úpravy uznání závazku, jak je dána v základním ustanovení v § 323 a v jeho doplňku v § 407 odst. 3 obč. zák. spočívá ve dvou faktorech: nebere se dostatečně v úvahu posun v pojetí uznání závazku v jeho základním vymezení a započtení se posuzuje jako zvláštní způsob zániku závazku, který nemá charakter splnění závazku ani žádný vztah ke splnění závazku a který je nutno od splnění a jeho účinků odlišovat. Tento přístup nepovažujeme za správný, protože vede k oslabení postavení věřitele oslabením působení zajištění věcného závazku a je možný i jiný přístup, a to přístup uvažující ekonomický pohled a věcné hledisko, které věřitele chrání tak, jak to podle našeho názoru smyslem této úpravy je.

Jak již bylo uvedeno shora, je uznání závazku pojato v obchodněprávní úpravě odchýlně od pojetí obecné úpravy. V obecné úpravě jde o slib zaplacení uznávaného závazku, s nímž je spojena jednak právní domněnka trvání závazku v době uznání, jednak přetržení běhu promlčecí doby. O právní úkon uznání závazku s těmito účinky tedy jde, když projev vůle dlužníka obsahuje tento slib a směřuje k těmto účinkům. Naproti tomu obchodněprávní úprava spojuje domněnku trvání závazku v době uznání a přetržení běhu promlčecí doby s prostým uznáním existence určitého závazku jako platného závazku v době uznání v základním vymezení podmínek, za jakých dochází k uznání v § 323 odst. 1 obč. zák. a pak v navazujícím ustanovení § 407 odst. 2 a 3 obč. zák. výslovně spojuje tyto důsledky s tím, že došlo k určité právní skutečnosti, buď placení úroků z dlužné částky nebo k částečnému zaplacení (to poslední za podmínky, že lze usuzovat, že částečným placením se uznává i platnost zbytku závazku). Projev vůle dlužníka tedy nemusí k tomu, aby šlo o právní úkon uznání závazku

výslovně vyjadřovat, že směřuje k tomu, aby došlo ke vzniku domněnky trvání závazku a k přetržení běhu promlčecí doby (resp. v případě písemného uznání promlčeného závazku k pominutí účinků promlčení a začátku běhu nové promlčecí doby). Tyto důsledky nastupují ze zákona jako důsledek skutečnosti uznání existence platného závazku, nebo, jde-li o peněžitý dluh, faktického jednání, zaplacení úroků nebo částečného zaplacení – zaplacení splátky na dluh. Z hlediska požadavku na obsah projevu vůle není mezi požadavkem na obsah výslovného projevu vůle a projevem vůle konkludentním jednáním rozdíl. Tento rozdíl v pojetí uznání závazku jako určitého způsobu zajištění závazku není v praxi důsledně uplatněn. Tak dochází k požadavku, aby právní úkon k tomu, aby byl uznán za právní úkon uznání závazku s důsledky podle § 323 odst. 1 obč. zák. vyjadřoval vůli uznání ve smyslu tohoto paragrafu, což se projevuje negativně při hodnocení projevu směřujícímu k započtení vzájemné pohledávky, resp. nároku na započtení dohodou např. v odůvodnění rozhodnutí Nejvyššího soudu sp. zn. 21 Odo 1400/2004, když za uznání závazku s důsledkem převrácení důkazního břemene nebyl uznán návrh na započtení pohledávky dlužníka ve výši v návrhu vyčíslené s uvedením čísla příslušné faktury a druhu provedených fakturovaných prací proti pohledávce věřitele přesně specifikované s tím, že z jazykového vyjádření právního úkonu právního předchůdce dlužníka lze bezesporu dovést jeho vůli započíst jeho pohledávku vůči pohledávce věřitele, nebyl však shledán žádný jiný projev jeho vůle, který by směřoval jinam, než k zápočtu pohledávek (tedy závěr, že učiněné slovní vyjádření nekoresponduje slovnímu vyjádření příslušného ustanovení obchodního zákoníku a nevyjadřuje tedy vůli aby došlo k následkům podle tohoto ustanovení).

Závěr, že projev vůle započíst určitý závazek jedné strany proti určitému závazku strany druhé neobsahuje v sobě uznání existence závazku, proti němuž se vlastní pohledávka započítává, vychází dále z pojetí zápočtu jako zcela zvláštního způsobu zániku závazku, při kterém nedochází ke splnění dluhu, který byl předmětem tohoto závazku a není tak podklad pro dovozování uznání daného závazku ve smyslu ustanovení § 323 a 407 obč. zák. Takové pojetí vyplývá např. z odůvodnění jiného rozhodnutí Nejvyššího soudu (rozhodnutí sp. zn. 32 Odo 1143/2004), v němž se – sice v souvislosti s jinou otázkou než otázkou uznání závazku, ale s významem i pro tuto otázku – uvádí: „započtení pohledávek nelze považovat, jak se mnohdy děje, za nějaký jiný způsob či formu splnění dluhu, nýbrž za způsob zániku nesplněného závazku, přičemž naopak dvojí splnění odpadá (povinnost plnit zaniká) a proto právní úpravu splnění dluhu (závazku) nelze ani analogicky použít na započtení pohledávek“. Tento závěr je však problematický i při formálním výkladu a neodpovídá z hlediska věcného a ekonomického pohledu.

Po formální stránce je úprava započtení vzájemných pohledávek zařazena, jak odpovídá logice sledu úpravy v úpravě zániku závazků, přičemž základ i pro obchodní vztahy je v úpravě občanského zákoníku a obchodní zákoník má některá speciální ustanovení. V systematické speciální obchodněprávní úpravě je však oproti obecné úpravě určitý rozdíl. Občanský zákoník obsahuje úpravu zániku závazku v jenom oddílu členěném na marginální rubriky, v nichž je obsažena úprava zániku závazku splněním dluhu, dále zániku dohodou (jednak dohodou o nahrazení určitého závazku novým, jednak dohodou o zrušení závazku), zániku závazku v důsledku následné nemožnosti plnění,

zániku závazku započtením a jeho zániku dohodou o narovnání. Jednotlivé způsoby zániku závazku jsou řazeny za sebou bez zřetele k tomu, zda dochází (přímo nebo nepřímo) k věcnému poskytnutí předmětu závazku, k věcnému vyrovnání dluhu, nebo k tomu nedochází. Naproti tomu obchodní zákoník člení tuto úpravu do tří dílů. První z toho (osmý díl hlavy první třetí části obchodního zákoníku) upravuje zánik závazku jeho splněním (přímým věcným splněním). Druhý obsahuje speciální ustanovení o zániku nesplněného závazku (v těch případech, pro které byla uznána potřeba některých speciálních ustanovení, nejsou to všechny případy v nichž zaniká závazek bez poskytnutí předmětu závazku nebo jeho jiného věcného vyrovnání). Třetí pak obsahuje speciální ustanovení o započtení vzájemných pohledávek. Zatímco občanský zákoník pojem zániku nesplněného závazku nepovažuje za významný a nepoužívá, obchodní zákoník rozlišuje, zda věcně byl předmět závazku splněn nebo ne a v dílu druhém uvádí jen ty případy zániku závazku, v nichž k věcnému uspokojení věřitele splněním předmětu závazku nedochází. Započtení, které ostatně i v úpravě občanského zákoníku má zvláštní rubriku, proto obchodní zákoník zařadil jako jiný případ, než zánik nesplněného závazku do zvláštního oddílu. To by při výkladu nemělo být pominuto.

Z ekonomického hlediska je zřejmé a nepochybné, že při započtení byla pohledávka, vůči které dlužník započtel svou pohledávku, věcně uspokojena – to ostatně respektuje i právní úprava když dokonce připouští v § 59 odst. 8, i když jako výjimečnou možnost, možnost v zákonem stanovených případech započíst pohledávku společníka proti pohledávce společnosti na splacení vkladu nebo emisního kursu, tedy možnost splatit ve formě zápočtu vklad do obchodní společnosti, což je případ, kdy se přísně dbá na věcné splnění. Započtení vzájemných pohledávek představuje ve své podstatě zjednodušení postupu dvojího přímého věcného plnění, ke kterému by jinak došlo a jeho nahrazením účetním vypořádáním, které se ovšem v konečném ekonomickém výsledku podnikání projeví stejně, jako kdyby bylo dvojí plnění – zaplacení vzájemných pohledávek – proběhlo. Přitom nelze shledat důvod pro požadavek, aby dvojí plnění skutečně proběhlo – to jen hospodářský zákoník principiálně zakazoval a důvody toho pominuly. Z tohoto pohledu je tedy vedle přímého splnění předmětu závazku, tedy u peněžních závazků, o které v praxi jde, přímého zaplacení, dalším způsobem, kterým dochází k věcnému splnění – zaplacení dlužné částky a s tím spojenému zániku závazku. Nelze shledat důvod pro to, aby se právní zhodnocení skutečnosti, že věcně byl závazek zaniklý započtením uspokojen, odlišovalo od hodnocení ekonomického. K tomu je ještě možno uvést, že pokud jde o splnění peněžního závazku, ke kterému dochází bezhotovostním způsobem bankovním převodem příslušné částky z účtu dlužníka u jeho banky na účet věřitele ať u téže banky nebo u jiné banky, nejde rovněž o přímé zaplacení, i když v obecném povědomí se to jako přímé zaplacení stále uvažuje, a to i v právním povědomí které se odráží i ve formulacích v právní úpravě a při výkladu právní úpravy. Přesně vzato jde při plnění peněžního závazku prostřednictvím banky převodem příslušné částky z účtu dlužníka na účet věřitele o násobný převod pohledávky dlužníka vůči jeho bance (části pohledávky v dané výši), neboť peněžní prostředky, které podle smlouvy o běžné účtu na tomto účtu jeho majitel má, jsou prostředky, jimiž může disponovat, ale nejde o jeho vlastní peněžní prostředky, nýbrž o výši jeho pohledávky, kterou vůči bance má. Z toho pak

určitou část postupuje ve prospěch svého věřitele prostřednictvím své banky, což opět nebude provedeno přímou platbou, ale převodem pohledávky se zápočtem provedeným na účtu dlužníka, který dal k převodu příkaz. Rozdíl mezi tímto způsobem věcného poskytnutí příslušného peněžního plnění, vyrovnání dluhu v určité výši, a započtením, které proběhlo přímo ve vztahu obou účastníků obchodního vztahu se tu tedy nejeví. Z hlediska chápání započtení jako zvláštního způsobu věcného splnění předmětu závazku, u peněžitých dluhů zaplacení, věcně rovnocenného s přímým zaplacením, jde jak o případ, kdy se započítávané pohledávky kryjí, tak o případ, kdy je pohledávka, kterou dlužník započítává proti pohledávce věřitele nižší a pohledávka věřitele je věcně vyrovnána a zaniká jen zčásti. V obecném povědomí se rozdíl přímého placení a vyrovnání dluhu započtením vzájemné pohledávky rozlišuje. Obecně se chápe placení převodem peněžních prostředků z účtu dlužníka na účet věřitele jako nahrazení placení v hotovosti, které se vnímá jako určitý přesun hotovosti složené majitelem účtu nebo třetími osobami v jeho prospěch a vyrovnání dluhu započtením vzájemné pohledávky jako jiný způsob vyrovnání závazku. Ale i přitom se ekonomicky chápe vyrovnání dluhu započtením vzájemné pohledávky jako způsob věcného vyrovnání dluhu. Dluhu, který tu byl, který je uznáván za platný a započtením byl zaplacen.

Projev směřující k započtení vlastní pohledávky vůči pohledávce druhé strany projevuje vůli tuto pohledávku zaplatit a v tom je z ekonomického hlediska nepochybně obsaženo uznání pohledávky, vůči níž se započítává, za pohledávku platnou, která jako taková má být zaplacená. Obdobně je nutno chápat návrh na započtení určitých vzájemných pohledávek dohodou a pokud je návrh přijat a k započtení dojde, chápat to jako zaplacení daného dluhu. S uplatněním ekonomického hlediska se tu tedy jeví možnost jiného výkladu významu návrhu na započtení vzájemných pohledávek a zápočet vzájemné pohledávky na část pohledávky věřitele, než formálního výkladu, že započtení je právně zcela odlišné od splnění dluhu a že projev směřující k započtení resp. návrh na započtení dohodou nevyjadřuje vůli uzнат závazek, na který má být zápočet proveden. Podle našeho názoru je pro obchodní vztahy vzhledem k úpravě uznání závazku v § 323 a § 407 obchodního zákoníku takový výklad i z právního hlediska možný a je namístě. Obchodněprávní úprava v základním ustanovení § 323 spočívá na uznání existence určitého závazku a důsledky, které z uznání nastávají podle tohoto ustanovení jsou vázány bez dalšího na skutečnost uznání existence daného závazku. Z toho vyplývá, že projev vůle, který tvoří právní úkon uznání nemusí expresivně vyjadřovat vůli, aby tyto důsledky nastoupily a že tedy je třeba za právní úkon uznání závazku považovat takový projev, z jehož obsahu vyplývá uznání existence platného závazku, který je uznáván. Doplňující úprava § 407 odst. 2 a 3 obch. zák. pak tento závěr potvrzuje, neboť zcela jasně váže uznání závazku na placení, jako skutečnost, z níž uznání existence závazku, který je zčásti placen nebo ze kterého jsou placeny úroky, vyplývá, neboť ten, kdo platí splátku nebo platí úroky má vůli splnit povinnost platit, a to ať jde o částečnou úhradu pohledávky (nevyplývá-li vůle jiná z okolností případu) nebo o placení úroků jako příslušenství dané pohledávky a z toho vyplývá i uznání závazku (zbytku závazku), o který jde. A dále, jestliže lze dovodit, jak je to shora rozvedeno, že započtení vzájemných pohledávek představuje zvláště upravený způsob věcného uspokojení pohledávky věřitele, vůči které se vlastní pohledáv-

ka započítává, který je zvláštním způsobem poskytnutí, čili splnění předmětu závazku, tedy v případě peněžitého závazku zaplacení, pak z projevu směřujícího k započtení popř. z návrhu dohody na započtení vzájemných pohledávek vyplývá uznání pohledávky, vůči které se vlastní pohledávka započítává jako platné, neboť základní podmínkou pro započtení je právě, že jde o pohledávky platně existující. Tento výklad odpovídá ekonomickému chápání započtení vzájemných pohledávek, odpovídá smyslu úpravy uznání závazku jako prostředku zajištění závazku a pokud jde o obchodně-právní úpravu je také v souladu se zásadami poctivého obchodního styku. Je tedy namístě tento výklad uplatňovat a měl by být důsledně prosazen i v rozhodování našich soudů.